

Departament X MBP w latach 1949 – 1954. Rekonosans badawczy: geneza – struktura organizacyjna – metody pracy.

Departament X Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego został powołany w strukturach aparatu bezpieczeństwa w Polsce w celu „dbania o czystość” szeregów partyjnych. Stworzono go do walki przeciwko wszelkim odchyleniom w Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, zwłaszcza tzw. grupom prawicowo - nacjonalistycznym i trockistowskim, zarządzeniem organizacyjnym nr 0168 MBP z dnia 30 listopada 1951 roku. Powstał on na bazie trzech komórek bezpieczeństwa, które zajmowały się sprawami partyjnymi: Wydziału VII Departamentu V MBP, Sekcji VII (które funkcjonowały w strukturach wszystkich departamentów MBP) oraz Grupy Specjalnej.

W 1947 roku po usunięciu legalnej opozycji¹ i ugruntowaniu władzy ludowej pojawiły się w Polsce nowe zagrożenia ideologiczne: tzw. „titoizm”² i „odchylenie prawicowo nacjonalistyczne”³. Jednocześnie według zarządzenia Józefa Stalina, Bolesław Bierut przystąpił do likwidowania „nowej opozycji” w ruchu robotniczym. Za głównego wroga uznano I Sekretarza Polskiej Partii Robotniczej Władysława Gomułkę i jego zwolenników, których oskarżano o budowę nowego socjalizmu⁴. W lutym 1949 roku, grupa rządząca na mocy rozporządzenia sekretarza KC PZPR Bolesława Bieruta⁵, utworzyła Specjalną Komisję Biura Politycznego d/s Bezpieczeństwa Publicznego. W skład komisji wchodził Franciszek

---

¹ Tadeusz Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991: Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1991), s. 395-396. Ostatnim przedstawicielem legalnej opozycji po II wojnie światowej wobec władzy ludowej w Polsce był Stanisław Mikołajczyk. Członek m.in. PSL „Piast”, SL, PSL i NKW PSL. W październiku 1947 r. opuścił nielegalnie kraj, następnie z dniem 21 listopada 1947 r. przez władzę ludową został pozbawiony obywatelstwa polskiego. Po „ucieczce” na Zachód (USA) stanął na czele emigracyjnego PSL, od 1950 r. był przewodniczącym Polskiego Narodowego Komitetu Demokratycznego. 15 marca 1989 r. przywrócono mu pośmiertnie obywatelstwo polskie.

² Titoizm - wersja komunizmu charakteryzująca się samorządnością, przeciwstawna centralizmowi radzieckiemu. Charakteryzująca się niezaangażowaniem w politykę zagraniczną oraz suwerenność ZKJ (Związek Komunistów Jugosławii).

³ Odchylenie „prawicowo-nacjonalistyczne” - postawa ideologiczna uwydatniająca odrębność narodową o konserwatywnej orientacji wewnątrz partii i ruchów społecznych. Walka z odchyleniem „prawicowo-nacjonalistycznym” wynikała z obaw, że koncepcje tzw. „własnych” czy „narodowych” dróg do socjalizmu postulowanych przez Tito w Jugosławii i częściowo w Polsce przez Władysława Gomułkę oraz innych krajach pozostających pod wpływem ZSRR, w latach 1945-1948 mogą doprowadzić do osłabienia i rozkładu bloku radzieckiego w okresie tzw. „zimnej wojny”.

⁴ Stanisław Marat, Jacek Snopkiewicz, *Ludzie bezpieki: Dokumentacja czasu bezprawia* (Warszawa: Wydawnictwo Alfa 1990), s. 190. [dalej cyt. *Ludzie bezpieki*]; Bolesław Bierut, „O odchyleniu prawicowym i nacjonalistycznym w kierownictwie Partii o sposobach jego przezwyciężania”, *Nowe Drogi* (Warszawa) nr 11 (1948): s. 9-40. Plenum obradowało od 31 VIII-3 IX 1948 r., jednomyślnie zwolniło Władysława Gomułkę z obowiązków sekretarza generalnego KC PPR i powołało na czele partii Bolesława Bieruta. Za tendencje prawicowe i nacjonalistyczne odwołano z członka KC Władysława Bieńkowskiego. Za „chwijność ideologiczną” przeniesiono z członka na zastępcę KC Zenona Kliszkę, Ignacego Loga-Sowińskiego, Aleksandra Kowalskiego, Mariana Baryłę, Grzegorza Korczyńskiego. Naganę otrzymał Mieczysław Moczar.

⁵ Władysław Góra, *Polska Rzeczpospolita Ludowa 1944-1974* (Warszawa: Książka i Wiedza 1974), s. 17. W dniu 14 grudnia 1948 roku odbył się w Warszawie II Zjazd PPR i XXVIII Zjazd PPS, który przyjął uchwałę o „zjednoczeniu” partii. Następnego dnia rozpoczął się w Warszawie w gmachu Politechniki „Kongres Zjednoczeniowy”, który zakończył się 21 grudnia 1948 roku utworzeniem PZPR.

Mazur⁶ - przewodniczący oraz dwóch członków Leon Kasman⁷ i Jerzy Dobrowolski⁸. Na wiosnę 1948 roku do technicznego i operacyjnego zabezpieczenia prowokacji, z ramienia PZPR wiceminister Roman Romkowski⁹ przystąpił do organizowania specjalnej grupy operacyjnej, późniejszego Departamentu X MBP¹⁰. Powołał kilku osobowy zespół, którym bezpośrednio kierował płk Józef Różański vel Goldberg¹¹ i ppłk Józef Światło vel Izak Fleischfarb¹². Po powiększeniu składu osobowego 24 lutego 1949 roku zespół przyjął oficjalną nazwę - Grupa Specjalna.

Po utworzeniu specjalnej komisji, kierownictwo PZPR wydało rozporządzenie o nadaniu jednostce konkretnej formy organizacyjnej. Jednocześnie Wacław Lewikowski przewodniczący Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej przystąpił do merytorycznego opracowania instrukcji - statutu¹³. W grudniu 1949 roku po osobistym zatwierdzeniu statutu przez Bolesława Bieruta i Biuro Polityczne KC PZPR, rozkazem nr 018 MBP z dnia 2 marca 1950 roku podniesiono Grupę Specjalną do rangi Biura Specjalnego¹⁴. Automatycznie wprowadzono zmiany w strukturach i kompetencjach komórki. Zgodnie z instrukcją - statutem Biuro Specjalne bezpośrednio podlegało Komisji d/s Bezpieczeństwa Publicznego. Dyrektorem nowo zreorganizowanej grupy został płk Anatol Fejgin¹⁵, który 10 października

---

⁶ Franciszek Mazur – członek WKP(b), KC PPR i PZPR. W latach 1948-1951 zastępca członka BP; 1950 - 1956 sekretarz KC; 1951-1956 członek BP KC PZPR; 1957-1965 ambasador w Pradze, zmarł w 1975 r.

⁷ Leon Kasman – członek KPP i KC PZPR; w 1943 r. dowódca grupy wysłanej z Moskwy na Polesie dla zorganizowania partyzantki; w latach 1951-1954 oraz 1957-1967 redaktor naczelny *Trybuny Ludu*; 1954-1956 wiceminister Przemysłu Lekkiego, zmarł w 1984 r.

⁸ Archiwum Opozycji Ośrodek Karta - Warszawa, Anatol Fejgin - Dokumenty, Akta podręczne kancelarii adwokatów K. Bieńkowskiego, K. Krzemieńskiego i L. Szczerbińskiego, Do Sądu Najwyższego w Warszawie-Wyjaśnienia, Anatola Fejgina, k. 51-54.

⁹ AOOK - Warszawa, Roman Romkowski - Dokumenty. Generał Brygady Roman Romkowski z dniem 10 stycznia 1949 roku został mianowany Wiceministrem Bezpieczeństwa Publicznego przez prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bolesława Bieruta. Roman Romkowski vel Menasze Grünspan – Kikiel, syn Stanisława i Marii z domu Blajwajs, członek KPP, PPR i PZPR. W latach 1949 – 1954, był jednym z najbardziej wpływowych decydentów w MBP. W czasie wojny w latach 1941 – 1944 Romkowski pełnił funkcję komisarza politycznego, szefa wywiadu i kontrwywiadu oraz był dowódcą „Oddziału Specjalnego” im. Józefa Stalina na Nowogródzczyźnie. Od 1 sierpnia do 31 grudnia 1944 roku kierował kontrwywiadem Resortu Bezpieczeństwa Publicznego. W 1945 roku został przeniesiony na stanowisko dyrektora Departamentu I MBP. W latach 1946 - 1949 pełnił funkcję pomocnika ministra BP, a od 1 stycznia 1949 roku do 27 listopada 1954 roku wiceministra BP. Z dniem 28 listopada 1954 roku został odwołany ze stanowiska wiceministra aparatu bezpieczeństwa.

¹⁰ Archiwum Instytut Pamięci Narodowej – Warszawa, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Etaty Biura Specjalnego i późniejszego Departamentu X – notatka 1945 – 1954, sygn. 2649, k. 17.

¹¹ Pułkownik Józef Różański (prawdziwe nazwisko Goldberg) funkcjonariusz UB, dyrektor Departamentu Śledczego MBP, w organach bezpieczeństwa od 9 września 1944 roku do 5 marca 1954 roku. Aresztowany w listopadzie 1954, w 1955 skazany na 5 lat więzienia. W czasie drugiego procesu w 1957 roku skazany na 15 lat więzienia. Wyszedł na wolność w 1964 roku. Departament Śledczy utworzono rozkazem nr 040/ org. z dnia 29 czerwca 1947 r.

¹² AIPN – Warszawa, Akta osobowe, Józefa Światła, sygn. 0193/7549. Podpułkownik Józef Światło vel Izak Fleischfarb pseudonim „Jurek” 26 kwietnia 1943 roku w miejscowości „Dżambuł w Średniej Azji” przy zawarciu związku małżeńskiego z Justyną Światło, przeprowadził zmianę nazwiska z Fleischfarb Izak na Światło Józef.

¹³ Henryk Piecuch, *Spotkania z Fejginem: Zza kulis bezpieki* (Warszawa: Wydawnictwo Story 1996), s. 143. [dalej cyt. *Spotkania z Fejginem*].

¹⁴ Mirosław Piotrowski, *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem: Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944 – 1978 – Centrala*, wyd. 2 (Lublin: Klub Inteligencji Katolickiej 2000), s. 50. [dalej cyt. *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem*].

¹⁵ AIPN – Warszawa, Akta osobowe, Anatol Fejgin, sygn. 0204/3, k. 10. Pułkownik Anatol Fejgin urodził się 25 września 1909 roku w rodzinie Mojżesza i Marii z domu Kacenelebogen w Warszawie. W latach 1950 – 1954 dyrektor biura Specjalnego MBP, a następnie Departamentu X MBP. Zwolniony ze służby w UB i skazany w 1957 roku na 12 lat więzienia. Zmarł 28 lipca 2002 roku w Warszawie w wieku 93 lat.

1949 roku w tym celu został przeniesiony ze stanowiska zastępcy szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego¹⁶. Na podstawie rozkazu nr 184 MBP z dnia 7 marca 1950 roku pierwszym wicedyrektorem i zastępcą płk Anatola Fejgina został ppłk Józef Światło. Na drugiego wicedyrektora Biura Specjalnego powołano ppłk Henryka Piaseckiego¹⁷. Z drugiej strony w Biurze Specjalnym funkcjonowało dwóch doradców radzieckich płk Jurij Nikołaszkin¹⁸ i mjr Kriwcow¹⁹. Po kilku miesiącach działalności w miarę natężenia walki z „odchyleniem prawicowo - nacjonalistycznym” rozbudowano strukturę organizacyjną i zwiększono stan etatowy tego pionu, a szczególnie śledczego. Rozkazem nr 0168 MBP z dnia 30 listopada 1951 roku Biuro Specjalne przekształcono w Departament X²⁰.

W strukturach Specjalnej Grupy funkcjonowała jednostka operacyjno - administracyjna kierowana przez ppłk Józefa Światła. Skład personalny jednostki uzupełniał mjr Adam Domowski i por. Roman Gładyszek. W strukturze komórki wchodziło kilka mniejszych referatów, sekretariat, kartoteka i jednostka inwigilacji. Grupę uzupełniała jednostka biurowo - sprawozdawcza oraz komórka przeznaczona wyłącznie do celów operacyjnych. Sekcja inwigilacji pracowała samodzielnie pod nazwą wydziału „A” i podlegała bezpośrednio Romkowskiemu²¹. W odróżnieniu od struktury Grupy Specjalnej podstawę organizacyjną Biura Specjalnego, a następnie Departamentu X tworzył układ jednostek w postaci wydziałów, sekcji i referatów. Biurem i Departamentem bezpośrednio zarządzali dyrektor i wicedyrektorzy, wydziałami naczelnicy i ich zastępcy, a sekcjami i referatami kierownicy sekcji. W strukturach Biura Specjalnego funkcjonowało pięć wydziałów. Pierwszy tworzyło pięć sekcji. Wydziały drugi, trzeci i piąty były podzielone na trzy sekcje, a czwarty na dwie sekcje. Po przekształceniu Biura Specjalnego w Departamencie X nie było jednolitej struktury organizacyjnej. Jedną część departamentu nadzorował Roman Romkowski, a drugą Wacław Lewikowski, który zajmował się członkami Polskiej Partii Socjalistycznej w PZPR. Po 1951 roku ostatecznie zlikwidowano kierowniczy kolegializm w departamencie. Po dokonaniu istotnych zmian i rozszerzeniu kompetencji oraz zadań ranga departamentu znacznie wzrosła. Wówczas Departament X podzielono na sześć wydziałów mających po siedem, cztery i trzy sekcje. Podpułkownik Henryk Piasecki kierował wydziałem drugim, czyli kontrwywiadem. Formalnie wydział drugi określano jako kontrolę i walkę z wywiadem zagranicznym w partii. Podpułkownik Józef Światło zajmował się wydziałem pierwszym, trzecim i piątym. Do kompetencji wydziału pierwszego należało zajmowanie się tzw. „odchyleniem prawicowo - nacjonalistycznym”, „trockistami” oraz grupami sympatyzującymi z poglądami Tito. Wydział trzeci ujawniał i likwidował przedwojennych prowokatorów w Komunistycznej Partii Polski. Rozpracowywał byłych konfidentów „Defy”²² i „Dwójki”²³ oraz prowokacje i dywersję

---

¹⁶ Henryk Piecuch, *Akcje specjalne: Od Bieruta do Ochaba* (Warszawa: Wydawnictwo Cinderella Books 1996), s. 68.

¹⁷ Podpułkownik Henryk Piasecki, członek KPP, PPR i PZPR. Karierę w organach bezpieczeństwa rozpoczął 1 marca 1945 roku na stanowisku zastępcy kierownika Sekcji 2 Wydziału III Departamentu I MBP, a następnie objął funkcję kierownika Sekcji 1 Wydziału III Departamentu I MBP. Od 1 listopada 1945 roku do lutego 1950 roku był naczelnikiem Wydziału I Departamentu V aparatu bezpieczeństwa. Od 1 marca 1950 roku do 1 grudnia 1953 roku pełnił obowiązki wicedyrektora Biura Specjalnego i Departamentu X, a w 1954 roku wicedyrektora Departamentu Szkoleniowego. Z dniem 1 stycznia 1955 roku został wicedyrektorem Departamentu Kadr i Szkolenia Komitetu d/s BP. Z organów bezpieczeństwa został zwolniony 31 grudnia 1956 roku.

¹⁸ Pułkownik Jurij Nikołaszkin - pracownik Czeka za Feliksa Dzierżyńskiego. Doradca radziecki w MBP. Na zebraniu partyjnym doradców radzieckich w organach bezpieczeństwa w Polsce otrzymał naganę partyjną za podważanie rezultatów śledztwa w sprawie Lechowicza-Jaroszewicza, następnie odesłany z Polski.

¹⁹ Marat, Snopkiewicz, *Ludzie bezpieki*, dz. cyt., s. 227.

²⁰ Piotrowski, *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem*, dz. cyt., s. 54.

²¹ Marat, Snopkiewicz, *Ludzie bezpieki*, dz. cyt., s. 204.

²² „Defa” (defensywa) - wywiad defensywny, czyli kontrwywiad, do 1921 r. komórka w II Oddziale Sztabu Generalnego WP, a następnie w MSW jako policja polityczna. Nazwa przyjęta na określenie służb Policji

powstała w czasie okupacji w Polskiej Partii Robotniczej i Armii Ludowej. Wydziałowi piątemu podlegało bezpieczeństwo fizyczne, ochrona obiektów i oddziały straży. Dyrektorowi pułkownikowi Anatolowi Fejginowi podlegał Wydział IV Śledczy Departamentu X MBP oraz inspektorat. Sekcja pierwsza Wydziału Śledczego była przeznaczona do rozwiązywania spraw centralnych. Sekcja druga zajmowała się sprawami w terenie. Inspektorat, kontrolą i pomocą operacyjną, udzielaną przez centralę lokalnym i wojewódzkim wydziałom Departamentu X. Pułkownik Anatol Fejgin, jako dyrektor specjalnej komórki organów bezpieczeństwa był formalnym zwierzchnikiem wszystkich wydziałów i jednostek wchodzących w struktury Departamentu X MBP²⁴.

Jednocześnie Departament X posiadał odpowiedniki terenowe oznaczone taką samą liczbą, które istniały we wszystkich wojewódzkich i powiatowych urzędach bezpieczeństwa publicznego. Z reguły wydziały powiatowe były utajnione, a grupę operacyjną stanowiło trzech funkcjonariuszy. Stan personalny w Wydziałach X Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wynosił od kilku do kilkunastu funkcjonariuszy. Przykładowo w Wydziale X WUBP w Lublinie w 1952 roku etatowo przewidzianych było 8 funkcjonariuszy, a stan faktyczny wynosił od 2 do 6 osób²⁵. W 1953 roku etat zwiększono do 14 osób, a stan faktyczny kształtował się w przedziale od 5 do 10 funkcjonariuszy²⁶. Po rozwiązaniu Departamentu X systematycznie przenoszono funkcjonariuszy zatrudnionych w byłych Wydziałach X do jednostek operacyjnych²⁷.

Dla usprawnienia swojej działalności, Departament X rozporządzał własnym wydziałem śledczym i tajnymi obiektami. W strukturach Biura Specjalnego i Departamentu X istniała specjalna komórka ewidencji, w ramach której porucznik Roman Gładyszek zajmował się kontrolą dotyczącą tymczasowego aresztowania i współpracą z prokuraturą²⁸. Do 1951 roku ewidencja spraw śledczych prowadzonych przez Biuro Specjalne znajdowała się w wydziale ogólnym Departamentu Śledczego²⁹. Na szczeblu wojewódzkim w Wydziałach X WUBP przechowywane były materiały obciążające członków partii pełniących funkcje poniżej sekretarza wojewódzkiego. Kartoteki ważniejszych członków partii znajdowały się w Departamencie X w Warszawie. Wydziały X WUBP i PUBP bezpośrednio podlegały ppłk Światło³⁰. Z chwilą powołania Grupy Specjalnej, praca jej przebiegała w dwóch pionach, w Miedzeszynie w obrębie Warszawy na tzw. tajnym obiekcie „Spacer” i na Mokotowie, gdzie MBP dysponowało własnym oddziałem śledczym. Pion ten, był wyłączony z pod kompetencji naczelnika więzienia, a stały rozwój bezpieki, jak również wzrost natężenia terroru wobec coraz szerszych kręgów społeczeństwa doprowadziły do rozbudowania Mokotowa. W latach 1948 - 1949 dobudowano pawilon, który oznaczono liczbą XII („A”). Kierownictwo nad nim objął ppłk Józef Dusza naczelnik Wydziału IV Śledczego Departamentu X³¹. Były tam

---

Państwowej zajmujących się przestępstwami politycznymi, pochodzi od Inspektoratu Defensywy Politycznej Komendy Głównej PP.

²³ Oddział II Sztabu Generalnego: tzw. „Dwójka” - wywiad w II Rzeczypospolitej Polskiej.

²⁴ AIPN BU MBP – Warszawa, Departament kadr, Etaty Biura Specjalnego i późniejszego Departamentu X ..., sygn. 2649 (d.2313).

²⁵ AIPN- Lublin, Obsada etatów po linii Departamentów (pionów) w/g stanu na ostatni dzień miesiąca sprawozdawczego na rok 1952, sygn. 029/18.

²⁶ AIPN- Lublin, Obsada etatów po linii Departamentów (pionów) w/g stanu na ostatni dzień miesiąca sprawozdawczego na rok 1953, sygn. 029/22.

²⁷ AIPN- Lublin, Sprawozdanie o stanie zatrudnienia w b. Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego (Załącznik i sprawozdania WUBP na rok 1954), sygn. 029/24.

²⁸ AOOK - Warszawa, Anatol Fejgin – Dokumenty..., k. 44.

²⁹ Tamże, k. 44.

³⁰ Zbigniew Błażyński, *Mówi Józef Światło: za kulisami bezpieki i partii 1940 - 1955*, wyd. 3 (Londyn: Polska Fundacja Kulturalna 1986), s. 80.

³¹ Podpułkownik Józef Dusza urodził się 1 marca 1913 roku. Ukończył szkołę podstawową i wieczorową szkołę tokarską, a następnie pracował jako tokarz w fabryce lokomotyw „Fablok” w Chrzanowie. W 1934 roku został

osobne pokoje przesłuchań, a Oddział XII („A”) był odizolowany od reszty więzienia. Miał własnych strażników i funkcjonariuszy. W oddziale XII („A”) przebywał Marian Spychalski³², Włodzimierz Lechowicz³³, Alfred Jaroszewicz³⁴ i Feliks Widy - Wirski³⁵. Przebywały tam osoby mniej znaczące politycznie, o których ministerstwo bezpieczeństwa sądziło, że wiedzą za dużo z racji swoich powiązań lub wykonywanej pracy. Funkcję oddziałową w Pawilonie XII („A”) pełniła Jadwiga Kopec³⁶, zaś lekarzem odpowiedzialnym za stan zdrowia więźniów była doktor Maria Kamińska³⁷. Obok Pawilonu XII („A”) był mały pawilon, w którym wykonywano wyroki śmierci. Skazanych za przestępstwa kryminalne i za współpracę z Niemcami wieszano, natomiast więźniów politycznych prowadzono do specjalnych cel, a po drodze strzelano im w tył głowy. W późniejszym czasie w podziemiach XII („A”), urządzono pomieszczenie przeznaczone do wykonywania wyroków śmierci, które posiadało osłonę akustyczną. Rodziny więźniów nie były informowane nawet o miejscu ich pochowania. Grzebano ich w ścisłej tajemnicy i bez oznaczenia grobów na mało używanym cmentarzu na Służewcu, a następnie w głębi cmentarza komunalnego na Powązkach³⁸. We wszystkie sprawy dotyczące egzekucji wtajemniczony był naczelnik Mokotowa i członek bezpieczeństwa Alojzy Grabicki³⁹.

---

członkiem KZMP. W maju 1942 roku wstąpił do komórki PPR, która współpracowała z miejscowym oddziałem Gwardii Ludowej. W 1943 roku jego rodzinę wywieziono do obozu w Oświęcimiu. Po wojnie z ramienia Komitetu Powiatowego PPR przeprowadzał reformę rolną i zakładał w terenie komórki partyjne. W Łodzi ukończył kurs partyjny skąd został skierowany w Rzeszowskie, gdzie przez dwa miesiące brał czynny udział w walkach z bandami UPA. W lipcu 1945 roku rozpoczął pracę w organach bezpieczeństwa na stanowisku oficera śledczego Wydziału VIII Departamentu I MBP. 1 lipca 1947 roku awansował i pełnił funkcję starszego oficera śledczego Wydziału II Departamentu Śledczego MBP. Z dniem 1 marca 1950 roku był bezpośrednio związany z pracą w specjalnej komórce, gdzie zajmował stanowisko kierownika Sekcji 3 Wydziału II Biura Specjalnego MBP, a następnie od 1 lipca 1951 roku do czerwca 1954 roku pracował jako naczelnik Wydziału IV Śledczego Departamentu X MBP. Z pracy w aparacie bezpieczeństwa ostatecznie został zwolniony z dniem 31 marca 1955 roku.

³² Marian Spychalski, urodził się w 1906 roku w Łodzi. Marszałek Polski od 1963 r. Od 1931 r. w KPP, w latach 1942–48 w PPR, następnie w PZPR. W latach 1945–49 i 1959–70 członek Biura Politycznego KC PZPR. Od 1945 r. zastępca naczelnego dowódcy WP. W latach 1950–56 więziony. Od 1956 r. do 1968 r. minister obrony narodowej. W latach 1968–70 przewodniczący Rady Państwa. Zmarł w 1980 roku w Warszawie.

³³ Włodzimierz Lechowicz, urodził się w 1911 roku w Szczucinie, pow. Dąbrowa Tarnowska. Członek SD, podczas okupacji w podziemiu AK. W latach 1945 – 1947 dyrektor departamentu Ministerstwa Ziem Odzyskanych, a następnie minister aprowizacji i handlu. W latach 1948 – 1956 więziony, w latach 1957 – 1961 red. nac. „Kuriera Polskiego”, przew. Zarządu wydawnictwa „Epoka”, 1970 – 1974 ambasador PRL w Holandii. Zmarł w 1986 roku w Warszawie.

³⁴ Alfred Jaroszewicz w latach 1940 – 1944 w podziemiu AK, 1946 wiceminister aprowizacji, w latach 1948 – 1956 więziony, w czerwcu 1955 roku skazany na 15 lat więzienia, następnie zwolniony i zrehabilitowany przez Sąd Najwyższy.

³⁵ Mirosław Piotrowski, *Sluzba idei czy serwilizm?: Zygmunt Felczak i Feliks Widy - Wirski w najnowszych dziejach Polski* (Lublin: Redakcja wyd. KUL 1994), s. 295. Feliks Widy- Wirski został aresztowany 2 listopada 1952 roku i osadzony w więzieniu śledczym przy ulicy Rakowieckiej, w grupie więźniów za tzw. „odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne”. Przygotowywano go jako głównego świadka do procesu pokazowego przeciwko W. Gomułce i M. Spychalskiemu. F. Widy- Wirski był przesłuchiwany m. in. przez wicedyrektora Departamentu X ppłk Józefa Światło. 12 grudnia 1954 roku został zwolniony z aresztu prewencyjnego, a 14 listopada 1955 roku decyzją Wicprokuratora Generalnego B. Jodelisa śledztwo przeciwko F. Widy- Wirskiemu umorzono.

³⁶ Kazimierz Moczarski, *Zapiski* (Warszawa: PIW 1990), s. 315.

³⁷ Doktor Maria Kamińska- lekarz w więzieniu Mokotowskim w latach 1945- 1956.

³⁸ Arkadiusz Rybicki (pseud. Czesław Leopold), Antoni J. Wręga (pseud. Krzysztof Lechicki), *Więźniowie polityczni w Polsce w latach 1945–1956* (Gdańsk: Wydawnictwo Młoda Polska, 1984), s. 22; Władysław Bartoszewski (pseud. Jan Kowalski), *Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego* (Warszawa: Wydawnictwo Wola 1985).

³⁹ Alojzy Grabicki – był czwartym naczelnikiem więzienia mokotowskiego po wyzwoleniu. Jednym z jego poprzedników w 1946 r., był Edward Gabara.

W przesłuchaniu więźniów często uczestniczyło kilku funkcjonariuszy bezpieczeństwa. W Departamencie X bezpośredni udział w znęcaniu się nad więźniem brał zarówno wiceminister Roman Romkowski, dyrektor Anatol Fejgin, wicedyrektor Józef Światło oraz funkcjonariusze Wydziału IV Śledczego pułkownik Józef Dusza, podpułkownik Kazimierz Michalak⁴⁰ oraz majorowie Adam Bień⁴¹, Jerzy Kaśkiewicz⁴² i Edmund Kwasek. Dodatkowo Departament X posiadał własną sieć agenturalną, na utworzenie której pułkownikowi Fejginowi osobiście udzielił zezwolenia Jakub Berman⁴³, który wyraził zgodę na werbowanie członków partii.

Według płk Fejgina obsada personalna związana bezpośrednio z Biurem Specjalnym a następnie po przekształceniu z Departamentem X wynosiła ok. 60 - 68 funkcjonariuszy⁴⁴. Zdaniem profesora Andrzeja Paczkowskiego 30 - 40 osób⁴⁵. Henryk Piecuch ustalił, że bezpośrednio związanych z jednostką specjalną było 40 osób oraz około 20 pracowników administracyjnych⁴⁶. Na podstawie przebadanego materiału można stwierdzić, że jednorazowo obsadę personalną Departamentu X stanowiło około 60 funkcjonariuszy, a etatowo przewidzianych było ponad 200 wakatów⁴⁷. Skład personalny w Departamencie X

⁴⁰ Podpułkownik Kazimierz Michalak był członkiem PPR i PZPR. W latach 1945 - 1947 objął funkcję referenta p. o. kierownika Sekcji d/s Funkcjonariuszy WUBP w Bydgoszczy oraz kierownika Sekcji 2 Wydziału d/s Funkcjonariuszy MBP. Od 15 lutego 1948 do 2 lutego 1950 roku był zastępcą naczelnika Wydziału d/s Funkcjonariuszy, a następnie naczelnikiem Wydziału I Biura d/s Funkcjonariuszy MBP. W 1950 roku został przeniesiony do wykonywania zadań zleconych przez generała Romana Romkowskiego. Z dniem 1 sierpnia 1950 roku objął stanowisko naczelnika Wydziału II Biura Specjalnego MBP, a w grudniu 1951 roku został przeniesiony na stanowisko naczelnika Wydziału III Departamentu X MBP. 1 lutego 1953 roku objął funkcję starszego inspektora przy Kierownictwie Departamentu X, a następnie po ucieczce ppłk Józefa Światła, 15 grudnia 1953 roku został wicedyrektorem Departamentu X MBP. 1 sierpnia 1954 roku został przeniesiony na stanowisko Wicedyrektora Departamentu Śledczego MBP. 31 marca 1955 roku Kazimierz Michalak ostatecznie został zwolniony z organów bezpieczeństwa.

⁴¹ Podpułkownik Adam Bień, członek KPP, PPR i PZPR. W 1946 roku pełnił funkcję starszego referenta Wydziału I UBP m. st. Warszawy. W następnym roku został zastępcą naczelnika Wydziału I UBP m. st. Warszawy. Z dniem 1 stycznia 1950 roku objął stanowisko kierownika Sekcji 1 Wydziału III Biura Specjalnego MBP. Od grudnia 1951 roku był bezpośrednio związany z pionem śledczym pełniąc funkcję zastępcy naczelnika Wydziału IV Śledczego Departamentu X. Po rozwiązaniu Departamentu X, od 15 czerwca 1954 roku pełnił funkcję naczelnika Wydziału V Departamentu Śledczego MBP, a po rozwiązaniu MBP, został naczelnikiem Wydziału II Departamentu VII Komitetu d/s Bezpieczeństwa Publicznego. Z dniem 1 grudnia 1955 roku objął stanowisko naczelnika Wydziału IV Departamentu VII Komitetu d/s BP. 31 grudnia 1956 roku Adam Bień został ostatecznie zwolniony z organów bezpieczeństwa.

⁴² AOOK - Warszawa, Roman Romkowski - Dokumenty, Protokół z rozprawy głównej z dnia 27 grudnia 1955 roku płk J. Duszy i innych, Wyjaśnienia oskarżonego Jerzego Kaśkiewicza, k. 3, 5, 7. Major Jerzy Kaśkiewicz rozpoczął pracę w aparacie bezpieczeństwa w połowie września 1945 roku. Początkowo został przydzielony do pracy na Mokotowie, gdzie intensywnie prowadził śledztwo w sprawie likwidacji Komendy Głównej NSZ. Brutalne metody śledcze, Kaśkiewicz wyniósł z Departamentu Śledczego współpracując z Józefem Różańskim. Od dnia 1 grudnia 1951 do 14 czerwca 1954 roku Kaśkiewicz pełnił funkcję kierownika Sekcji 1 Wydziału IV Śledczego Departamentu X MBP. Po rozwiązaniu Departamentu X, od 15 czerwca 1954 do 16 września 1954 roku pracował na stanowisku kierownika Sekcji 1 Wydziału V Departamentu Śledczego MBP.

⁴³ Jakub Berman, urodził się w 1901 roku w Warszawie. Członek KPP, Biura Politycznego PPR. W 1944 współorganizator Centralnego Biura Komunistów Polski w ZSRR, następnie PZPR, 1952-54 członek Prezydium Rady Ministrów, 1954-56 wiceprezes Rady Ministrów. Jako członek najściślejszego kierownictwa partii i państwa kształtował politykę w dziedzinie ideologii, kultury i spraw zagranicznych. W latach 1949-54 był członkiem Komisji Biura Politycznego KC PZPR d/s Bezpieczeństwa Publicznego, współodpowiedzialny za działalność Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Odsunięty od życia politycznego w 1956 r., a w 1957 r. usunięty z PZPR. W latach 1957-1968 pracownik redakcji historycznej SW „Książka i Wiedza”. Zmarł w 1984 roku w Warszawie.

⁴⁴ Piecuch, *Spotkania z Fejginem*, dz. cyt., s. 127.

⁴⁵ Andrzej Paczkowski, *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1944 - 1956: taktyka, strategia, metody, cz. 1, lata 1945 - 1947* (Warszawa: Wydawnictwo IPN Warszawa 1994), s. 39.

⁴⁶ Henryk Piecuch, *Imperium Szużb Specjalnych: Od Gomułki do Kani* (Warszawa: Wydawnictwo Cinderella Books 1997), s. 353.

⁴⁷ AIPN BU - Warszawa, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Etaty Biura Specjalnego i późniejszego Departamentu X - notatka 1945 - 1954, sygn. 2649.

był wielonarodowościowy. Całą kadre kierowniczą stanowiły osoby pochodzenia żydowskiego zaczynając od wiceministra Romana Romkowskiego po płk Anatola Fejgina oraz dwóch zastępców ppłk Józefa Światło i ppłk Henryka Piaseckiego. Najważniejsza komórka MBP była kierowana przez ludzi z polskim obywatelstwem lecz obcą narodowością. W porównaniu z innymi jednostkami MBP, Biuro Specjalne, a następnie Departament X był jednym z najbardziej rozbudowanych komórek organizacyjnych aparatu bezpieczeństwa. Ostatecznie niewiele liczebne Biuro Specjalne przekształciło się w szeroko rozbudowany Departament X z odpowiednikami terenowymi, który zajmował się masowym rozpracowywaniem członków partii. W skutek tego zajął pozycję uprzywilejowaną w aparacie bezpieczeństwa. Stał się pionem nadrzędnym, który z każdym dniem uzurpował sobie wciąż to nowe kompetencje. Ta wyjątkowa pozycja Departamentu X wynikała z tego, że nie podejmowano przeciwko niemu żadnych kroków zapobiegawczych. W konsekwencji spowodowało to automatyczne, przychylne i bezkrytyczne załatwienie wszystkich żądań stawianych przez funkcjonariuszy Departamentu X przez ministerstwo bezpieczeństwa. W ten sposób Departament X zyskał nieskrępowany wgląd we wszystkie sprawy prowadzone przez inne jednostki aparatu bezpieczeństwa.

Po niespełna dwóch latach działalności w strukturach MBP, 9 czerwca 1954 roku Departament X został rozwiązany⁴⁸. Na podstawie rozkazu nr 044 MBP z dnia 12 czerwca 1954 roku powołano Samodzielną Grupę Operacyjną przy ministrze Bezpieczeństwa Publicznego do likwidacji spraw po rozwiązaniu Departamentu X. Od 15 czerwca do 9 grudnia 1954 roku Samodzielnej Grupie przewodniczył major Kazimierz Sieradzki⁴⁹. Pod jego kierownictwem rozpoczęto niszczenie materiałów i dokumentów związanych z Departamentem X. Pozostałe materiały dotyczące funkcjonowania Departamentu X zostały zniszczone na polecenie gen. Mieczysława Moczara, gen. Ignacego Loga-Sowińskiego i w późniejszym okresie przez gen. Czesława Kiszczaka. Po rozwiązaniu Departamentu X MBP w grudniu 1954 roku ostatecznie rozwiązano Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. Uchwałą nr 830 Rady Ministrów z dnia 7 grudnia 1954 roku powołano dwa oddzielne resorty: Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego z przewodniczącym Władysławem Dworakowskim i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych z Władysławem Wichą, w których podobna struktura jak Departamentu X, nie została już wyodrębniona.

Jacek Topyło, historyk, absolwent Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (2003), obecnie doktorant w Katedrze Historii Najnowszej KUL pod kierunkiem prof. dra hab. M. Piotrowskiego. Autor przygotowanej do druku książki *Departament X MBP w latach 1949-1954. Geneza-struktura organizacyjna-metody pracy*. Mieszka w Warszawie.

---

⁴⁸ Henryk Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944 – 1990: Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW* (Warszawa: Bellona 1997), s. 28.

⁴⁹Piotrowski, *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem*, dz. cyt., s. 750.